

Ходоодны хорхой өвчний сурвалжийн судалгаа

АГҮҮ (AGU)¹, С.Сээсрэгдорж², Ж.Байгалмаа³

^{1,3}АШУҮИС, МАУОУС, Уламжлалт жор судлалын тэнхим

²АШУҮИС, МАУОУС, Дотор өвчин судлалын тэнхим

Цахим шуудан: aguw635@gmail.com, Утас: 94126944

Түлхүүр үг:

Бадганы хорхой
Helicobacter pylori
Эх сурвалж судлал
Руда-6
Эмийн түүхий эд

Товч утга:

Үндэслэл: Ходоодны архаг өвчлөл, түүний дотор *Helicobacter pylori*-той холбоотой эмгэгүүд нь хүн амын эрүүл мэндэд өндөр ачаалал үүсгэдэг. Монголын уламжлалт анагаах ухааны сонгодог эх сурвалжуудад ходоодны өвчлөлийг “Ходоодны хорхой өвчин”, “Бадганы хорхой”, “Чанх” зэрэг ойлголттой холбон тайлбарласан байдаг боловч эдгээрийг эх сурвалжийн түвшинд нэг загвараар түүвэрлэн харьцуулсан судалгаа хомс байна. **Зорилго:** Уламжлалт анагаах ухааны эх сурвалжууд дахь “Ходоодны хорхой өвчин”-ий тухай онолын ойлголт, нэршил, ангилал, шинж тэмдэг, эмчилгээний зарчим, жор болон эмийн түүхий эдийг нэг загвараар түүвэрлэн шинжилж, эх сурвалж хоорондын нийтлэг ба ялгаатай шинжийг тодорхойлохын зэрэгцээ зарим ойлголтыг *H.pylori*-ийн талаарх орчин үеийн мэдлэгтэй харьцуулан тайлбарлах. **Арга, аргачлал:** Судалгааг эх бичиг, сурвалж судлалд тулгуурласан чанарын судалгааны загвараар хийв. “Бумши”, “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс”, “Эм заслын саран хаан”, “Алтан хадмал”, “Бидэр-Онбо”, “Манаглхантав”, “Дөрвөн рашаан”, “Увдисын далай”, “Маш гайхамшигт хуримын сан” зэрэг эх сурвалжууд, Монгол, Төвд мэргэдийн бүтээлүүдийг хамруулж, бичвэрийн судалгаа, сэдвээр бүлэглэх арга, агууламжийн шинжилгээ, герменевтик тайлал болон харьцуулан жиших аргыг хэрэглэв. Мөн *Helicobacter pylori*-ийн хэлбэр, эмгэг жам, шинж тэмдэг болон Руда-6 жорын зарим түүхий эдийн судлагдсан байдлыг хязгаарлагдмал байдлаар харьцуулан авч үзэв. **Үр дүн:** Сонгодог сурвалж, бүтээлүүдэд ходоодны хорхой өвчнийг ходоодонд байрлах, хоол шингээлтийн сулрал, муу зөөлөн ба ялзрах үйл явцтай холбоотой, бадганы илүүдэл болон хий-шар-бадганы зохицлын алдагдлаар нөхцөлдөх өвчин гэж тайлбарласан байдаг. Хорхойн гадна байдлыг мушгиралдсан, нарийн урт, түүдэг мэт бөөгнөрсөн, заримдаа цагаан болон улаан өнгөтэй хэмээн дүрсэлсэн нь *H.pylori*-ийн спираль хэлбэр, хөдөлгөөнт шинжтэй шууд адил биш боловч дүрслэлийн хувьд харьцуулан авч үзэх боломжтой байна. Давтагдсан шинжүүдэд ходоод эвхэрч өвдөх, хутгаар хатгаж буй мэт өвдөх, цээж хорсох, гашуун болон исгэлэн усаар огих, бөөлжих, хоол шингэхгүй байх, бие сульдах зэрэг шинжүүд багтаж байлаа. Эмчилгээний хувьд ялзрал арилгах, хорхой амирлуулах, хоол шингээлтийг дэмжих, бадганы илүүдлийг тэнцвэржүүлэх зарчим давамгайлж, Руда-6 зэрэг жорын бүрэлдэхүүнд ордог зарим түүхий эд нь орчин үеийн судалгаанд нянгийн эсрэг, үрэвслийн эсрэг болон ходоод хамгаалах боломжит үйлдэлтэй гэж тэмдэглэгдсэн байна. **Дүгнэлт:** Ходоодны хорхой өвчний тухай уламжлалт ойлголт нь нэршил, эмгэг жам, шинж тэмдэг, эмчилгээний зарчим, эмийн түүхий эд, жорын хэрэглээний хувьд харьцангуй цогц бүтэцтэй байна. Энэхүү судалгаа нь уламжлалт эх сурвалж, бүтээлүүдийн мэдээллийг системчилж, *H.pylori*-той шууд адилтгахгүйгээр харьцуулан тайлбарлах, цаашдын ангилал, фармакологийн болон эмнэлзүйн судалгаанд ашиглах суурь хэрэглэгдэхүүн болно гэж үзэж байна.

Үндэслэл: Ходоодны архаг өвчлөл нь дэлхий дахинд түгээмэл тохиолддог эмгэгийн нэг бөгөөд *Helicobacter pylori*-ийн халдвар нь архаг гастрит, ходоодны шархлаа, ходоодны хорт хавдрын эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг болохыг орчин үеийн судалгаанууд тодорхой харуулдаг.^{10,14} Монгол Улсад ходоодны өвчлөлийн ачаалал өндөр хэвээр байгаа нь уг асуудлыг зөвхөн орчин үеийн анагаах ухааны хүрээнд бус, уламжлалт анагаах ухааны сурвалжийн хүрээнд ч дахин нягтлах шаардлагатайг илтгэнэ.^{6,16}

Монголын уламжлалт анагаах ухаанд ходоодны өвчлөлийг хий, шар, бадганы тэнцвэр алдагдах, идээ ундааны буруу хэрэглээ, хоол шингээлтийн сулрал, ялзрах үйл явц, муу зөөлөн эдийн хуримтлал зэрэг ойлголтой холбон тайлбарладаг.^{12,13,18} Сонгодог эх сурвалж, бүтээлүүдэд “Ходоодны хорхой өвчин”, “Бадганы хорхой”, “Чанх” зэрэг нэршлээр тэмдэглэгдсэн хэсгүүд нь өвчний хэлбэр, шинж тэмдэг, эмчилгээний арга, жорын хэрэглээний талаар тодорхой мэдээлэл агуулдаг.¹⁸⁻²⁴

Сүүлийн үеийн судалгаануудад ходоодонд орших бадганы хорхойн хэлбэр, өвчин үүсгэх нөхцөл, шинж тэмдгийг *H.pylori*-ийн хэлбэр, эмгэг жам, эмнэлзүйн илрэлтэй харьцуулан авч үзэх боломжийг дурдсан байдаг. Гэхдээ уламжлалт “ходоодны хорхой” гэх ойлголтыг *H.pylori*-той шууд адилтгах нь арга зүйн хувьд учир дутагдалтай юм. Иймээс энэхүү өгүүлэлд эх сурвалжийн дотоод мэдээллийг голлон авч үзэж, *H.pylori*-той зөвхөн хэлбэр, эмгэг жам, шинж тэмдэг, эмчилгээний арга, зарчмын хувьд хязгаарлагдмал харьцуулалт хийв. Гэвч эдгээр эх сурвалжийн мэдээ нь олон зохиол, тайлбар, бүлэг хэсэгт тархмал байдлаар оршдог. Иймээс өвчний нэршил, шалтгаан, эмгэг жам, шинж тэмдэг, эмчилгээний зарчим, жор болон эмийн түүхий эдийг нэг загвараар түүвэрлэн харьцуулж, системтэй нэгтгэх шаардлага байна. Энэ нь уламжлалт өвчний ойлголтыг онолын хувьд тодруулахын зэрэгцээ цаашдын харьцуулсан болон фармакологийн судалгаанд найдвартай эх хэрэглэгдэхүүн болох ач холбогдолтой.

Зорилго: Уламжлалт анагаах ухааны эх сурвалжууд дахь “Ходоодны хорхой өвчин”-ий тухай онолын ойлголт, нэршил, ангилал, шинж тэмдэг, эмчилгээний зарчим, жор болон эмийн түүхий эдийг нэг загвараар түүвэрлэн шинжилж, эх сурвалж хоорондын нийтлэг ба ялгаатай шинжийг тодорхойлохын зэрэгцээ зарим ойлголтыг *H.pylori*-ийн талаарх орчин үеийн мэдлэгтэй харьцуулан тайлбарлах.

Арга аргачлал: Судалгааг эх бичиг, сурвалж судлалд тулгуурласан чанарын судалгааны загвараар хийв. Судалгааны үндсэн хэрэглэгдэхүүнд уламжлалт анагаах ухааны сонгодог болон тайлбар бүтээлүүдээс “Бумши”, “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс”, “Эм заслын саран хаан”, “Алтан хадмал”, “Бидэр-Онбо”, “Манаглхантэв”, “Дөрвөн рашаан”, “Увдисын далай”, “Маш гайхамшигт хуримын сан” зэрэг эх сурвалж, Монгол, Төвд мэргэдийн бүтээлүүдийг хамруулав.¹⁸⁻²⁴ Эх сурвалж, бүтээл бүрээс ходоод, хорхой, бадганы хорхой, цанх, муу зөөлөн эдийн ялзрал, хоол шингээлт, эмчилгээ, жор, эмийн түүхий эдтэй холбоотой хэсгүүдийг нэг бүрчлэн түүвэрлэн тэмдэглэв. Түүвэрлэсэн мэдээллийг нэршил, шалтгаан, эмгэг жам, шинж тэмдэг, эмчилгээний зарчим, жорын хэлбэр, эмийн түүхий эд гэсэн үндсэн кодоор ангилан боловсруулав.

Бичвэрийн судалгаагаар эх сурвалж дахь өгүүлэмжийг эх агуулгатай нь тулган уншиж, сэдвээр бүлэглэх аргаар давтагдсан ойлголтуудыг нэгтгэсэн. Агууламжийн шинжилгээгээр нэр томьёо, шинж тэмдэг, жорын хэлбэр, түүхий эдийн давтамжийг тэмдэглэж, герменевтик аргаар уламжлалт онолын хүрээнд тайлбарлав.^{1,5,9,11,17} Харьцуулан жиших аргаар эх сурвалж, бүтээлүүдийн ижил болон ялгаатай мэдээллийг тодрууллаа.

Нэмэлтээр *H.pylori*-ийн хэлбэр, urease ферменттэй холбоотой амьдрах орчны зохицуулалт, эмнэлзүйн шинж болон Руда-6 жорын зарим түүхий эдийн судлагдсан байдлыг хязгаарлагдмал хүрээнд харьцуулан авч үзэв. Энэхүү харьцуулалт нь онош зүйн шууд адилтгал бус, уламжлалт ойлголтын боломжит тайлбарын хүрээ юм.

Үр дүн: Судалгаанд хамруулсан эх сурвалж, бүтээлүүдийн агуулгыг харьцуулан үзэхэд ходоодны хорхой өвчнийг тайлбарлах үндсэн ойлголт нь ходоодны үйл ажиллагааны алдагдал, хоол шингээлт муудах, бадганы илүүдэл, ялзрал болон муу зөөлөн эдийн хуримтлал гэсэн хэд хэдэн давтагдсан сэдэвт төвлөрч байлаа. “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс”-д хорхойн өвчнийг цанх болон ходоодны эмгэгтэй холбон тайлбарласан нь уг ойлголтын эмгэг жамын суурийг харуулж байна.¹⁸

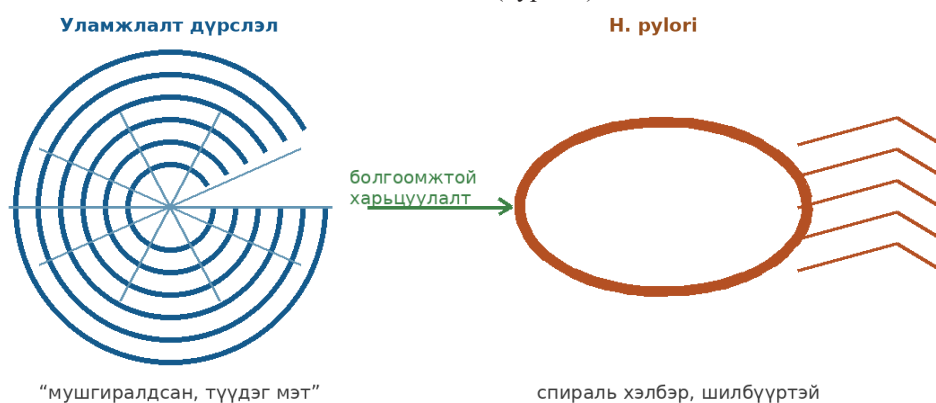
Өвчний хэлбэр дүрс, байрлалын хувьд сурвалж, бүтээлүүдэд хорхойг ходоодонд орших, мушгирсан, урт нарийн, жижиг, заримдаа цагаан болон улаан өнгөтэй мэтээр дүрсэлсэн байна.^{18,22,24} “Бумши” болон зарим тайлбар бүтээлд хорхойг түүдэг мэт бөөгнөрсөн, мушгиралдсан хэлбэртэй гэж тэмдэглэсэн нь өвчнийг зөвхөн ерөнхий зовиур бус, тодорхой хэлбэр дүрс бүхий эмгэг ойлголт болгон төсөөлж байсныг харуулж байна.¹⁹

Хүснэгт 1. Ходоодны хорхой өвчний талаарх эх сурвалжуудын харьцуулалт

Эх сурвалж	Нэршил	Эмгэг жамын тайлбар	Давтагдсан шинж	Эмчилгээний чиглэл
Бумши	Хорхой, цанх	Бадган, муу зөөлөн, ялзрал	Эвхэрч өвдөх, бөөлжих	Хорхой амирлуулах, ялзрал арилгах
Анагаах ухааны дөрвөн үндэс	Хорхой, цанх	Хий-шар-бадганы зохицлын алдагдал	Гашуун оргих, хоол шингэхгүй байх	Бадган дарах, шингээлт дэмжих
Дөрвөн рашаан	Бадганы хорхой	Ходоодны гал сулрах, муу зөөлөн	Хатгуулж өвдөх, бие сульдах	Найруулсан эм, идээ ундааны зохицуулга
Увдисын далай	Ходоодны хорхой	Хуримтлал ба ялзрал	Огих, бөөлжих	Жорын найрлагаар засах

Шинж тэмдгийн хувьд эх сурвалжуудад ходоод эвхэрч өвдөх, хутгаар хатгаж буй мэт өвдөх, цээж хорсох, гашуун болон исгэлэн усаар огих, бөөлжих, хоол шингэхгүй байх, бие сульдах зэрэг зовиур давтагдан тэмдэглэгджээ.^{18,20,24} Эдгээр шинж нь уламжлалт анагаах ухааны хэллэгээр ялзрал, бадганы илүүдэл, ходоодны галын сулралтай уялдан тайлбарлагдсан бөгөөд эмнэлзүйн ажиглалтыг онолын хувьд дотоод бүтэцтэй холбон ойлгож байсныг илтгэнэ.^{12,13,18}

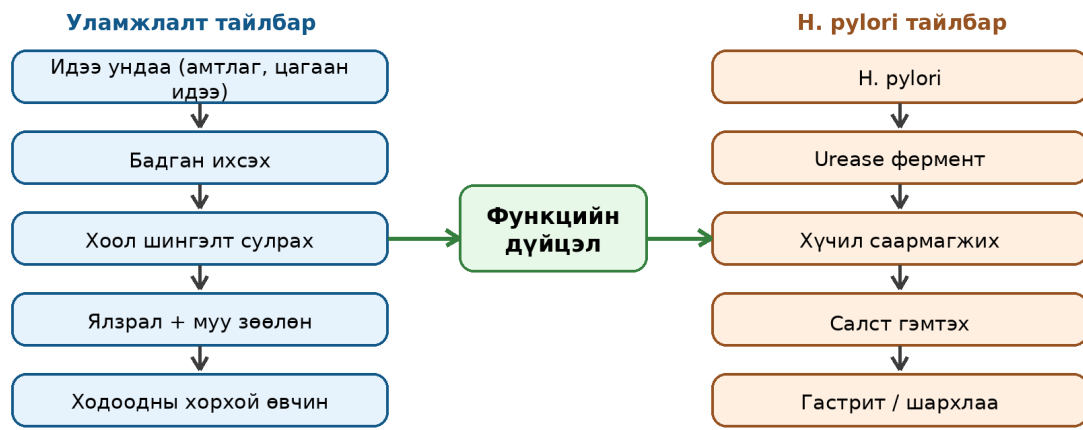
H.pylori-той харьцуулан үзэхэд уламжлалт сурвалж дахь “Мушгиралдсан”, “Нарийн урт”, “Түүдэг мэт” гэсэн хэлбэрийн дүрслэл нь *H.pylori*-ийн спираль хэлбэр, хөдөлгөөнтэй шинжтэй шууд нэг зүйл биш боловч дүрслэлийн хувьд харьцуулан ойлгох боломжтой байна. Мөн ходоодонд байрлах, хоол шингээлт алдагдах, гашуун болон исгэлэн огих, бөөлжих, өвдөх зэрэг шинжүүд нь *H.pylori*-ийн шалтгаант ходоодны үрэвслийн зарим эмнэлзүйн илрэлтэй давхцаж байна. (Зураг 1)

Зураг 1. Бадганы хорхойн уламжлалт дүрслэл ба *H.pylori*-ийн спираль хэлбэрийн харьцуулалт.

Хүснэгт 2. Ходоодны хорхой өвчний уламжлалт ойлголт ба *H.pylori*-тай харьцуулсан байдал

Харьцуулах үзүүлэлт	Эх сурвалж дахь өгүүлэмж ба уламжлалт тайлбар	<i>H.pylori</i> -ийн талаарх орчин үеийн ойлголт
Орших орон	Ходоодонд орших бадганы хорхой гэж тайлбарласан	Ходоодны салстад байршин үрэвсэл үүсгэдэг
Гадна хэлбэр	Мушгиралдсан, нарийн урт, түүдэг мэт бөөгнөрсөн	Спираль хэлбэртэй, хөдөлгөөнтэй, шилбүүртэй нян
Өвчин үүсэх нөхцөл	Амтлаг, цагаан идээ, хүчиллэг болон үл зохицох идээ, хүйтний нөхцөл	Urease ферментээр хүчил саармагжуулж салстад тогтвортой орших чадвартай
Давтагдсан шинж	Ходоод өвдөх, бөөлжих, огих, хоол шингэхгүй байх	Хэвлийгээр өвдөх, дотор муухайрах, хэхрэх, ходоодны үрэвсэл
Тайлбарлах зарчим	Бадган, ялзрал, муу зөөлөн, галын илч сулрах	Архаг үрэвсэл, салстын гэмтэл, нянгийн вирулент чанар

Энэ нь шууд адилтгал бус, эмгэг жамын боломжит функциональ дүйцэл гэж тайлбарлав.

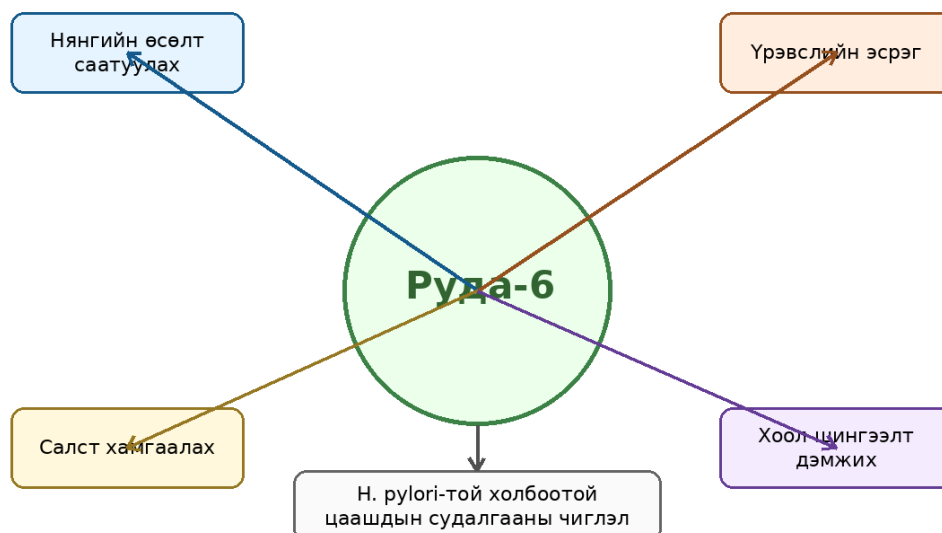
Зураг 2. Ходоодны хорхой өвчний эмгэг жам ба *H.pylori*-ийн харьцуулсан тайлбар

Эмчилгээний зарчмын хувьд ходоодны хорхой өвчинд ялзрал арилгах, хорхойг амирлуулах, хоол шингээлтийг сайжруулах, бадганы илүүдлийг дарах, ходоодны дотоод орчныг тэнцвэржүүлэх чиглэл давамгайлж байна. Руда-6, Руда-10, Шижид-6, Чун-5,

Жидангаа-7 зэрэг жорын нэрс, уламжлалт эмчилгээний хүрээнд дурдагдах бөгөөд тэдгээрээс Руда-6 жорын зарим түүхий эдийн *H.pylori*-той холбоотой судлагдсан байдлыг цаашид нарийвчлан шалгах шаардлагатай байна.

Хүснэгт 3. Руда-6 жорын зарим түүхий эдийн боломжит судлагдсан чиглэл

Түүхий эд	Латин нэршил	Орчин үеийн судалгаанд дурдагдах чиглэл	Эх сурвалж дахь өгүүлэмж ба уламжлалт хэрэглээний тайлбар
Руда	<i>Saussurea lappa</i> L.	Нянгийн өсөлт саатуулах, ходоод хамгаалах чиглэлээр судлагдсан	Бадган арилгах, ходоод өвдөхийг намдаах
Бибиллин	<i>Piper longum</i> L.	Нянгийн өсөлт саатуулах, үрэвслийн эсрэг үйлдэл	Илч сэлбэх, хоолны дур нээх, хийг дарах
Сүгмэл	<i>Elettaria cardamomum</i> (L) Maton	Антиоксидант, үрэвслийн эсрэг үйлдэл	Ходоодны галын илчийг дэмжих
Анар	<i>Punica granatum</i> L.	Urease-ийн идэвх болон наалдацыг саатуулах чиглэлээр судлагдсан	Ходоодны өвчин, гүйлгэхийг зогсоох
Жүр үр	<i>Gardenia jasminoides</i> J.Ellis	Үрэвслийн эсрэг, антиоксидант, ходоод хамгаалах чиглэлээр судлагдсан	Махбод тэгшитгэн өвдөлт намдаах

Зураг 3. Руда-6 жорын *H.pylori*-д үзүүлэх боломжит үйлдлийн механизм

Хэлцэмж: Энэхүү судалгааны үр дүнгээс харахад ходоодны хорхой өвчний уламжлалт ойлголт нь дан ганц “Хорхой” гэх биет ойлголтоор хязгаарлагдахгүй, харин ходоодны үйл ажиллагаа, хоол шингээлт, ялзрал, бадганы илүүдэл, дотоод тэнцвэрийн алдагдлыг хамарсан цогц эмгэг жамын асуудал юм. Энэ нь

уламжлалт анагаах ухаанд өвчнийг зөвхөн эрхтний өөрчлөлтөөр бус, шалтгаан, нөхцөл, шинж тэмдэг, эмчилгээний зарчимтай нь нэгдмэлээр авч үздэг онолын онцлогийг харуулж байна.^{4,8,12,18}

Орчин үеийн анагаах ухаанд *H.pylori*-ийн халдварыг нянгийн шалтгаант архаг үрэвсэл, салстын

гэмтэл, шархлаа болон хавдрын эрсдэлтэй холбон тайлбарладаг.^{10,14} Харин уламжлалт сурвалжуудад ходоодны хорхой өвчнийг ялзрал, муу зөөлөн эд, бадганы илүүдэл, хоол шингээлтийн сулралтай холбон авч үзсэн нь тайлбарын онолын хувьд өөр боловч ходоодны архаг үрэвсэл, хоол боловсруулах үйл ажиллагааны алдагдалтай холбоотой ажиглалтыг тусгасан байх боломжтой.

Энэхүү судалгаа нь уламжлалт анагаах ухаанд “Ходоодны хорхой өвчин” гэх ойлголтыг орчин үеийн *H.pylori*-ийн халдвартай бүрэн адилтгахгүй боловч эмгэг жам, шинж тэмдэг, өвчин үүсэх нөхцөл болон эмчилгээний зарчмын түвшинд тодорхой функциональ дүйцэл байж болохыг харуулж байна. Ялангуяа амтлаг, цагаан идээ, үл зохицох идээ болон хүйтний нөхцөл зэрэг тайлбар нь бадган, салс, шингээлтийн сулралын уламжлалт ойлголтыг илүү тодруулдаг.

Руда-6 жорын тухайд уламжлалт эх сурвалжуудад цанх, бадган, хорхойтой холбоотой эмчилгээний хүрээнд хэрэглэх боломжтой гэж тайлбарлагдсан бөгөөд жорын зарим түүхий эдийн орчин үеийн судалгаанд дурдагдсан нянгийн эсрэг, үрэвслийн эсрэг болон ходоод хамгаалах үйлдэл нь цаашдын туршилт судалгааны үндэслэл болж байна. Энэ нь уг жор *H.pylori*-ийн эмчилгээний үр нөлөөтэйг шууд нотолсон дүгнэлт биш бөгөөд эмийн найрлага, тун, аюулгүй байдал, *in vitro* болон клиник үр нөлөөг тусгай судалгаагаар баталгаажуулах шаардлагатай.

Судалгааны хязгаарлалт нь эх сурвалжуудын хэвлэгдсэн хувилбар, хөрвүүлгийн ялгаа, зарим эмийн түүхий эдийн нэршлийн хувилбар, жорын бүрэн найрлагын стандартчилал бүрэн хийгдээгүй байдалтай холбоотой. Иймээс энэхүү судалгаа нь эмчилгээний үр нөлөөг клиник болон лабораторийн түвшинд нотлох бус, эх сурвалжийн мэдээллийг цэгцлэх, харьцуулсан тайлбарын суурь бүрдүүлэх онцлог ая холбогдолтой юм.

Дүгнэлт: Ходоодны хорхой өвчний тухай уламжлалт ойлголт нь нэршил, эмгэг жам, шинж тэмдэг, эмчилгээний зарчим, эмийн түүхий эд, жорын хэрэглээний хувьд харьцангуй цогц бүтэцтэй байна. Энэхүү судалгаа нь уламжлалт эх сурвалж, бүтээлүүдийн мэдээллийг системчилж, *H.pylori*-той шууд адилтгахгүйгээр харьцуулан тайлбарлах, цаашдын ангилал, фармакологийн болон эмнэлзүйн судалгаанд ашиглах суурь хэрэглэгдэхүүн болно гэж үзэж байна.

Ном зүй:

1. Авдай Ч, Энхтуяа Д. Судалгаа шинжилгээний ажил гүйцэтгэх арга зүй. Улаанбаатар; 2013.
2. Батсайхан Н. Монгол уламжлалт анагаах ухаан: Зарим эх сурвалжийн нягтлан шинжлэл. Улаанбаатар; 2021.
3. Батсайхан Н, Сээсрэгдорж С. Нэгтгэмэл анагаах ухааны Монгол сэтгүүл. 2021;8(2).
4. Болд Ш. Монголын уламжлалт анагаах ухааны түүх. Улаанбаатар; 2006.
5. Дашижамц Д. Шинжлэх ухааны судалгааны ажлын онол-арга зүйн үндэс. Улаанбаатар; 2017.
6. Доржсүрэн Н. Ходоодны өвчний уламжлалт эмчилгээний судалгаа. Улаанбаатар: АШУҮИС; 2018.
7. Ганбаяр Я. Дөрвөн үндсийн гарсан ёс [диссертаци]. Улаанбаатар; 2007.
8. Жигмэд Б. Монгол анагаах ухааны түүх болон эртний сурвалж бичгийн шинжилгээ. Улаанбаатар; 2009.
9. Ковальченко ИК. Методы исторического исследования. Москва; 2003.
10. Kusters JG, van Vliet AHM, Kuipers EJ. Pathogenesis of *Helicobacter pylori* infection. Clin Microbiol Rev. 2006;19(3):449-490.
11. Лодой Г. Философи ба шинжлэх ухааны арга зүй. Улаанбаатар; 2002.
12. Лувсанчоймбол. Нандин эрдэнийн шимийн хураангуй. Улаанбаатар: Содпресс; 2000.
13. Лувсанчоймбол. Эрдэнийн сан. Улаанбаатар: Соёмбо; 2001.
14. Marshall BJ, Warren JR. Unidentified curved bacilli in the stomach of patients with gastritis and peptic ulceration. Lancet. 1984;1(8390):1311-1315.
15. Сундуйжамц А. Бөөрний ахуй үесийн болон хямралдсан халуун өвчний харьцуулсан судалгаа [магистрын ажил]. Улаанбаатар; 2025.
16. Сэр-Од Б. Ходоодны өвчинд хэрэглэгдэх амт-махбодын зохицлын шинжилгээ. Уламжлалт анагаах ухаан. 2020;12(2):33-41.
17. Тунгалаг Д. Эрдмийн бүтээл туурвих арга зүйн зөвлөмж. Улаанбаатар; 2007.
18. Ютог Юндэн Гонбо. Анагаах ухааны дөрвөн үндэс. Хойд үндэс. Улаанбаатар: ШУА-ийн Хэвлэл; 1991.
19. Ютог Юндэн Гонбо. Бумиш. Улаанбаатар: Уламжлалт анагаах ухааны архив; 1990.
20. Иибалжир. Дөрвөн рашаан (Цагаан болор толь). Өвөр Монгол; 2025.
21. Нагаржунай. Эм заслын саран хаан. Төвөд эх сурвалж.
22. Дэсрид Санжаажамц. Бидэр-Онбо. Төвөд-Монгол тайлбар бүтээл.
23. Лувсанчойдог. Алтан хадмал. Улаанбаатар: Уламжлалт анагаах ухааны судлалын төв; 2003.
24. Чойжамц. Маши гайхамшигт хуримын сан. Өвөр Монгол; 1921.
25. Eaton KA, Brooks CL, Morgan DR, Krakowka S. Essential role of urease in pathogenesis of gastritis induced by *Helicobacter pylori* in gnotobiotic piglets. Infect Immun. 1991;59(7):2470-2475.

Source study of gastric parasitic disease

AGU¹, Seesregdorj S², Baigalmaa J³

^{1,3}Department of Traditional Prescriptionology, International School of Mongolian Medicine, MNUMS

²Department of Internal Medicine, International School of Mongolian Medicine, MNUMS

E-mail: aguw635@gmail.com, Tel: +976-94126944

Abstract:

Background: Chronic gastric disorders, including *Helicobacter pylori*-related diseases, remain an important health issue. In classical Mongolian medical sources, gastric disorders are described through concepts such as gastric parasitic disease, badgan worm and tsankh. However, these descriptions have not been sufficiently synthesized through a source-based approach.

Aim: This study aimed to systematically summarize terminology, etiology, pathogenesis, classification, symptoms, treatment principles, prescriptions and medicinal raw materials related to gastric parasitic disease in traditional Mongolian medical sources, and to cautiously compare selected concepts with modern knowledge of *H.pylori*.

Materials and Methods: A qualitative source-study design was used. Classical and commentary sources, including Bumshi, the Four Medical Tantras, Moon King of Therapy, Altan Khadmal, Bider-Onbo, Managlkhintay, Four Nectars, Uydisyn Dalai and Mash Gaikhamshigt Khurimyn San, were reviewed. Textual analysis, thematic coding, content analysis, hermeneutic interpretation and comparative analysis were applied. A limited comparison with *H.pylori* morphology, pathogenesis and symptoms, as well as selected research directions on ingredients of Ruda-6, was included.

Results: The sources describe gastric parasitic disease as a condition associated with badgan predominance, digestive weakness, putrefactive processes and accumulation in the stomach. Traditional descriptions such as twisted, thin, long and bundled forms were not considered identical to *H.pylori*, but they may be compared cautiously with the spiral and motile characteristics of the bacterium at a descriptive level. Repeated symptoms included epigastric pain, stabbing or twisting pain, bitter or sour regurgitation, vomiting, indigestion and weakness. Treatment principles mainly included resolving putrefaction, pacifying the worm, supporting digestion and restoring the balance of badgan. Some medicinal materials used in Ruda-6 have been discussed in modern research in relation to antimicrobial, anti-inflammatory or gastroprotective effects, which may provide a basis for further experimental studies.

Conclusion: The traditional concept of gastric parasitic disease has a relatively comprehensive structure in terms of terminology, pathogenesis, symptoms, treatment principles, medicinal raw materials, and prescription use. This study systematizes information from traditional sources and related works and, without directly equating it with *H. pylori*, provides a basis for comparative interpretation and a foundational resource for future classification, pharmacological, and clinical research.

Keywords: Badgan worm, *Helicobacter pylori*, Source study, Ruda-6, Medicinal raw material